

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדרן

אדר ראשון תשי"א

מחזור ב', קונטרס ו' (ט"ז)

שמות היישובים העבריים

מקורותיהם בספרות, בהיסטוריה, בטבע ובמאורעות ימינו

ערוכים ומבוארים

ע"י

ז א ב ו י ל נ א י

א.

שמות קדומים ליישובים חדשים

הוצאת ועד הלשון העברית בארץ-ישראל

בהשתתפות מוסד ביאליק

ירושלים

השמות הערביים הועתקו ונוקדו בכתב העברי על-פי כללים, שעובדו על-ידי ועדת תעתיק ועתידים הם להתפרסם בקרוב. הניקוד מכוון להגייה הספרותית הרשמית בלשון הערבית, בעוד שבמבטא העממי הערבי יש סטיות בהגיית תנועות שונות. לפיכך נוקד: כְּמַלָּה, רְסִיבָה, גִּנִּין, בִּית־דִּגֶּן, — ולא: כְּמֵלָה, רְסִיבָה, גִּנִּין, בִּית־דִּגֶּן. כדי למנוע קשיים לקורא העתקנו כאן ב־כ ערביות בבי"ת וכ"ף דגושות, בין שהן מוכפלות בערבית בכתב ובמבטא ובין שאינן מוכפלות.

שאר פרקי חיבור זה יצאו במסגרת „לשוננו לעם“
בחדשים הקרובים.

כתובת המערכת וההוצאה:

ועד הלשון העברית, ירושלים, רח' המלך דוד 32, ת"ד 1033

דפוס „הספר“ ירושלים

א. שמות קדומים ליישובים חדשים

1. יישובים בשמות מקראיים

יישובים רבים בישראל נקראים בשמות מקומות הנזכרים במקרא. רבים מהם נמצאים בתחום המקום המקראי או בקרבתו, ורובם נקראים בפי הערבים בשם המקראי המשובש פחות או יותר. לפיכך אפשר היה לזהות את המקום, אף-על-פי שאחדים מהזיהויים אינם מדעיים.

בעזרת השמות הערביים ניתנו למקומות השמות המקראיים: קַפְתָּא — נַפְתָּח; מַאלְחָה — מְנַסַּח; צוּבָא — צוּבָה; גִּבְעָה — גִּבְעַת יַעֲרִים; פְּסֻלָּה — פְּסָלוֹן; צָרְעָה — צָרְעָה; אֶשְׁנָע — אֶשְׁתָּאוֹל; זֶאנוּעַ — זֶנוּחַ; בֵּית גִּיז — גִּיזָה; עֶאקֶר — עֶקְרוֹן; אֶסְדוּד — אֶשְׁדּוּד; קְטֻרָה — גִּדְרָה; יִבְנָה — יִבְנָה; אֶבְנֵי אֶבְרָאק — בְּנֵי בֶרֶק; בֵּית דִּגְן — בֵּית דִּגְוֹן; יְהוּדִיָּה — יְהוּד; גִּמְזוֹ — גִּמְזוֹ; בֵּית נַבְאֵלָא — נַבְאֵלָט; מַעְלול — נַהֲלָל; סְמוּנִיָּה — שְׁמֵרוֹן; שְׁדוּד — שְׁרִיד; זֶרְעִין — יֶזְרְעֵאל; שֶׁטָּה — בֵּית הַשֶּׁטָּה; קִימֹן — קִינָעִם; דְּבוּרִיָּה — דְּבִרְתָּה; אֶנְדוּר — עֵין דוּר; יִמָּה — יִבְנָאֵל; זֶאקוּק — חֶקֶק; אֶסְדוּם — סְדוּם; וכו'.

יש יישובים הנקראים בשמות מקומות מקראיים, אולם מקומות אלו רחוקים מהם, כגון: בֵּית הַפָּרֶם, רְחוּבוֹת, שְׁעָרִים, גִּבְתוֹן, מְגִד־לָגֵד, נֶטְעִים, חוּלּוֹן, עֵין גִּבְנִים, מְגִדִּיָּאֵל, בְּצָרָה, נַחְלִיָּאֵל, כְּנַרְתָּה, גִּבְעָה, אֵילוֹן, מְצָפָה, מַחְנֵים, בֵּית חֲנָן (במקרא:

אֵילֹן בֵּית-חֲנָן), רִמְתִּים (במקרא: רִמְתִּים-צוֹפִים). קצת מקומות נקראים על שם מקומות מחוץ לתחומי ארץ-ישראל, כגון: תל-אָכִיב, נוֹת-אֹר (על שם אור-פְּשָׁדִים).

מספר יישובים קיבלו שמות תנכיים על יסוד זיהויים מדעיים והם נמצאים בתחומי אותם היישובים המקראיים כגון: גֶזֶר, גֵּת, מוֹצָא, קִרְיַת-יֶזְעָרִים, דָּאֵר, אֶפֶק, עֵין-חֲרֹד, מְגִדוֹ, עֶמֶק-חֶפֶר (במקרא: אֶרֶץ-חֶפֶר).

יישובים אחרים נקראים בשמות שנבנו משמות תנכיים קדומים בתוספת-מה, כגון: מְשֶׁמֶר-הַשָּׁרוֹן, מְשֶׁמֶר-הַיַּרְדֵּן, מְשֶׁמֶר-אֵילָן, מְשֶׁמֶר-הַגֶּב, גֶּן-הַשָּׁרוֹן, גֶּן-שֶׁמְרוֹן, גֶּן-חֶפֶר, גֶּן-יבְנָה, כְּפַר-תְּבוֹר, שַׁעַר-הַגּוֹלָן, שַׁעַר-חֶפֶר, שְׁכוֹנַת-אוֹנוֹ וכו'. אף שמות אזורים או נחלים במקרא היו לשמות מקומות כגון: גֶּלְבּוֹעַ (יישוב ומועצה אזורית), חֶרְמוֹנִים (שם עראי). בשמות אחדים נוספה ה' בסוף: גֶּבְהָ, יֶרְקוֹנָה, והיו שמות ליישובים חדשים.

הפרבר בֵּית-הַכָּרִם במערכה של ירושלים נקרא כך, משום שמייסדיו האמינו, שבית-הכרם הנזכרת במקרא¹) הייתה במקומה של עֵין-כֶּרֶם הנמצאת בסביבתה והדרך אליה עוברת כאן. השכונה הקרובה גִּבְעַת-שָׁאוֹל נקראת לכאורה בשם מקראי של עיר הקרויה על שם שאול המלך²), אולם למעשה היא נקראת על שם הרב (יעקב-) שאול אֶלְיָשָׁר. גבעת-שאוֹל ההיסטורית הייתה מצפון לירושלים, בימינו — תל הנשקף למרחוק ונקרא בערבית תל אלפול — תל הפול.

(2) שמואל א' יא ד.

(1) ירמיה ו א, נחמיה ג יד.

היישוב החדש מִנַּחַת בקרבת ירושלים נקרא אף הוא בשם המקראי⁽¹⁾, שכנראה השתבש בשם הערבי מֵאֲלָטָה. מנחת הוא גם שם פרטי של אדם במקרא⁽²⁾.

ממערב למקומות אלו שוכנת מוֹצָא בנחלת שבט בנימין. בתיאור הנחלה בספר יהושע היא נקראת הַמוֹצָה⁽³⁾. והצורה מוֹצָא מובאת ברשימת שמות בני בנימין שרבים מהם הם גם שמות מקומות⁽⁴⁾. במשנה מסופר: „מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא“⁽⁵⁾. היישוב נקרא מוצא על שם המעיין — מוצא־מים. רבותינו מזהים אותו עם קולוניה, שבה התיישבו חיילים משוחררים בתקופת רומי והיו פטורים מתשלום מסים. רבותינו דרשו את השם מוצא, שהיה המקום מוֹצָא מתשלום מסים: „תנו חכמים: מהו מוצא? — ממציא, אמר רבי תנחומא: קולוניא הוה שמה“⁽⁶⁾. ליד מוצא בימינו — הכפר הנטוש קאלוניה.

ממערב למוצא שוכן היישוב החדש צוֹכָה, שנוכר במקרא כמולדתו של אחד מאנשי דוד המלך, „יגאל בן נתן מצבה“⁽⁷⁾. השם צובא הקדום נשאר בפי הערבים צובא כשם לכפר הנטוש הסמוך, השוכן על פסגה רמה. מערבה — היישוב החדש פֶּסְלֹן, כשם עיר בנחלת שבט יהודה⁽⁸⁾. השם נתקיים בצורת פֶּסְלָה בפי הערבים לכפר נטוש בסביבתו. מקור השם אולי מן פֶּסֶל — מותן האדם והבהמה, או מן פֶּסְלָה — ביטחון ותקוה⁽⁹⁾. ממערב לצובה היישוב החדש צָרְעָה. ראשיתו בכפר

(1) דהיי"א ח ו. (2) בראשית לו כג. (3) יהושע יח כו.

(4) דהיי"א ח לו. (5) סוכה ד ה. (6) ירושל' סופה ד, בבלי שם

מה ע"א. (7) שמואל ב' כג לו. (8) יהושע טו י. (9) איוב ד ו.

הנטוש צָרְעָה, מולדתו של שמשון הגיבורי). בקרבתו היישוב
החדש אֶשְׁתָּאוֹל, הידוע אף הוא מחיי שמשון: „ותחל רוח ה'
לפעמו... בין צרעה ובין אשתאולי"). זכר לשם הקדום נשאר
בשם הערבי אֶשְׁנַע.

מדרום לצרעה ואשתאול היישוב החדש זְנוּחַ. השם
נזכר במקרא. אנשי זנוח היו בין בוני חומת ירושלים בימי
נחמיה⁽¹⁾. בקרבת זנוח החדשה חורבה בשם הערבי זְאֻנוּעַ.
שיבוש של זנוח הקדומה. מערבה מאזור צרעה ואשתאול
יישוב בשם גִּיזָה, הנזכר במקרא בשם משפחתו של הָשֵׁם
(הַגְּזוּנִי⁽²⁾). אחד מגיבורי דויד (על דרך שִׁלָּה — הַשִּׁילֹנִי
גִּלָּה — הַגִּילֹנִי וכו'). אולי היה זה מקום של גזיזת צאן.

היישוב עֶקְרוֹן, בסביבת רחובות, נקרא כשם עיר
פלשתית מפורסמת, שנועדה להיות בגבול נחלתו של יהודה⁽³⁾.
יש שסברו, שהשם המקראי עקרון השתבש בקרב הערבים
לַעֲקָר. אולם לפי דעת חוקרי הארץ אין כאן מקומה של
עקרון המקראית, שהייתה לפי סברה אחת בחורבה בַּטְאֲשִׁי
הנמצאת מדרום-מזרח לכאן.

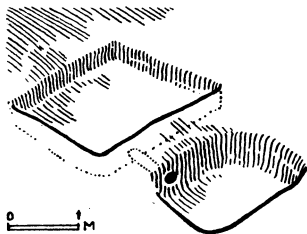
אמנם רְחוּבוֹת נזכרה בתורה, בתולדות אבותינו
הראשונים, אולם מקומה אינו בקרבת רחובות של ימינו אלא
הרבה יותר דרומה, בנגב, בחורבה אֶרְחֻבָּה. המייסדים בחרו
בשם זה, שסימל את שאיפתם, כדברי יצחק אבינו: „כי עתה

(1) יהושע יט מא, שופטים יג ב. (2) שופטים יג כה.

(3) יהושע טו לד, נחמיה ג יג. (4) דהיא יא לד. (5) יהושע

יג ג וכו'.

הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ⁽¹⁾. בתחומה של רחובות השכונה שצ'רים⁽²⁾. כשם עיר מקראית בנחלת יהודה, שמקומה אינו ידוע. גם השם גִּדְרָה מובא במקרא. בצורת הַגְּדְרָה, בין הערים שנפלו בנחלתו של שבט יהודה⁽³⁾. וכך נקראה, כי ראשיתה בגדרות צאן. מייסדי גדרה חשבו למצוא שריד מהשם הזה בשם הכפר הערבי

ציור 1. גת חצובה בסלע

קֶטְרָה שבקרבתם. היישוב גת שבדרום נקרא כשם עיר ידועה בתקופת המקרא, שמקומה, לפי דעת החוקרים, בתל המתרומם דרומית ליישוב

החדש ונקרא בערבית תֵּל צֶרְיָנִי. גת נקראה על שם גת לדריכת ענבים, שהייתה במקום הזה (ציור 1). מִגְדֵּל־גָּד נזכרת במקרא והייתה מערי שבט יהודה⁽⁴⁾. נקראה על שם מגדל שהיה בה בראשיתה, וכדי להבדילה ממקומות אחרים הנקראים מגדל, הוסיפו על שמה את המלה גָּד — אלוהי המזל של הקדמונים. לפי הסברה המדעית אין מקומה של מגדל־גד כאן, אלא מדרום־מזרח לכאן, בגבול הרי יהודה, בחורבה מִגְדֵּל־אֵת.

על כביש העובר מצפון למגדל־גד בקרבת חוף הים נמצאת אֶשְׁדֹּד החדשה. שמה, בפי הערבים אֶסְדוּד, נקרא

(1) בראשית כו כב. (2) יהושע טו לו וכו'. (3) שם שם.

(4) שם שם לו.

על כפר גדול, שכיום הוא נטוש. אשדוד הייתה עיר חשובה במשך דורות רבים בתקופת המקרא⁽¹⁾ והיא ידועה גם ממקורות מצריים ואשוריים קדומים.

מצפון לאשדוד נמצאת יְבֵנָה, הנקראת במקרא גם יְבֵנָאֵל⁽²⁾. הערבים שמרו את השם בשיבוש קל — יְבֵנָה, ועל שמה נקרא יישוב סמוך — גן-יבנה.

בין יבנה לרחובות היישוב גִּבְתֹּן, הנקרא בשם מקום מקראי. מייסדי היישוב סברו, שגבתון המקראית הייתה במקום הכפר קִבְיָה — עכשיו כפר-הנגיד — הנמצא בקרבתו. בשם גבתון נזכרות במקרא שתי ערים: האחת בהר והאחת בשפלה. וכדי להבדיל ביניהן קראו לזו שבשפלה על שם תושביה „גבתון אשר לפלשתים”⁽³⁾.

יישוב בקרבת נס־ציונה נקרא בֵּית־חֶנָּן, וזהו חלק משם של עיר מקראית — אֵילֹן בֵּית־חֶנָּן⁽⁴⁾. אולם מקומה של זו בהרי ירושלים, בכפר הערבי בֵּית־עֲנָן.

בקרבת ראשון-לציון המושב נְטָעִים. המתישבים בחרו בשם זה הנזכר במקרא, הואיל ובנו את יישובם בעיקר לשם המטעים. נטעים נזכרת פעם אחת במקרא. בספר דברי-הימים: „ויושבי נטעים... עם המלך במלאכתו ישובו שם”⁽⁵⁾, אבל מקומה אינו ידוע. האגדה מוצאת בה רמז לשלמה המלך: „נטעים — הוא שלמה שהיה דומה לנטיעה במלכותו”⁽⁶⁾.

(1) שם טו מו. (2) דהיי"ב כו ו, יהושע טו יא. (3) מלכים א' טו כג.

(4) שם ד ט. (5) דהיי"א ד כג. (6) ספרי, במדבר עח.

תל-אביב נקראה לפי השם העברי של הספר „אלטנוי-לאנד“ להרצל, השם סימל את שאיפת מייסדי העיר לבנות על תל חרבות העבר חיים חדשים ורעננים, חיי אביב של ישראל הקם לתחייה בארץ אבותיו. תל-אביב שבמקרא הוא מקום בארץ בבל, שנזכר בדברי יחזקאל: „ואבוא אל הגולה תל-אביב“⁽¹⁾.

חולון נקראה על שם החולות, שעליהם היא בנויה. השם נזכר במקרא. חולון אחת הייתה בנחלתו של שבט יהודה ושמה מובא גם בנוסח חילון⁽²⁾. לפי הסברה מקומה בחורבה הנקראת בערבית עֶלִין, בסביבה הררית ממערב לגוש עציון, שאין בה כל סימן לחולות. חולון אחרת הייתה בעבר-הירדן

המזרחי⁽³⁾. אולי בחורבה הנקראת בערבית עֶלִין ; גם בסביבה זו אין כל חולות.

השם בִּית-דָּגוֹן מובא במקרא כשם עיר, שנועדה להיות בנחלת שבט יהודה⁽⁴⁾. השם נשאר בפי הערבים בִּית-דָּגֵן. עיר זו נקראה על שם דגון אלוהי הפלשתים, שלפי הסברה היה חציו דג. תבנית אל כזה נמצאה בבבל (ציור 2).

השם בִּנְיָ-בְּלָק נזכר במקרא כשם עיר בתחום שבט דן⁽⁵⁾.

ציור 2. „דגון“ (7)

(1) יחזקאל ג טו. (2) יהושע טו נא, דהיי"א ו מג. (3) ירמיה

מח כא. (4) יהושע טו מא. (5) שם יט מה.

המתישבים קראו ליישובם החדש בשם זה, הואיל ואדמתם נקנתה מידי בני הכפר הערבי ח'יריה, שהיה נקרא אָבֶן-אָבְרָאק, שיבוש של בני-ברק הקדום.

גם השם אוֹנוֹ הוא מקראי¹) ונשאר בערבית בצורת כְּפֶר-צֶאנָה. ה'וד נזכרת במקרא בתיאור נחלת דן²), ושמה נשתנה לשם יְהוּדִיָּה בפי הערבים. לפי סיפורם נקרא הכפר על שמו של אֶ-נָּבִי (הנביא) יְהוּדָה, שקברו נמצא בכפרם. כיוון שהשם יהודיה מזכיר את היהודים, החליפוהו הערבים וקראו לכפר צֶבֶאסִיָּה, על שם צֶבֶאס, קדוש מוסלמי, הקבור בכפר זה.

בתחומה של פתח-תקוה השכונה עֵין-גִּנִּים. שמה לקוח מן המקרא, אולם לא כאן מקומה של עין-גנים המקראית. עין-גנים אחת הייתה בגבול שומרון, במקומה של גִּנִּין שבימינו³). עין-גנים אחרת הייתה ביהודה, אולי במקום החורבה אֶם-אל-גִּינָה, בקרבת הרטוב⁴). שכונה אחרת בתחומה של פתח-תקוה נקראת גַּת-רִמּוֹן, כשם עיר שנחלתו של שבט דן⁵). אמנם בני דן התנחלו בסביבה זו, אולם לא כאן מקומה של גַּת-רִמּוֹן, אלא מערבה מזה, באחת התלים הסמוכים למי הירקון. גַּת-רִמּוֹן זו נקראה על שם מטעי רימונים ועל שם הגת, שבה נדרכו גרגריהם לעסים.

המועצה האזורית אָפֶק ממזרח לפתח-תקוה נקראת כשם עיר מתקופת המקרא⁶) שבמקומה תל, ועליו שרידי

(1) עזרא ב לג, נחמיה ז לו. (2) יהושע יט מה. (3) שם

יט כא. (4) שם טו לד. (5) שם יט מה. (6) יהושע יב יח.

מבצר אנטיפטרוס ולרגליו מעיינות ראש־העין, שמהם נובע הירקון. אפק אחרת הייתה בצפון הארץ.

בקרבת רמלה מזרחה־דרומה, נמצאת גִּזְר, כשם עיר מפורסמת הנזכרת פעמים רבות במקרא⁽¹⁾, ומקומה היה על התל הסמוך לגזר החדשה, שבו טמונים שרידי גזר הקדומה. בקרבתה נמצאו כתובות, ששמה חרות בהן (ציור 3). השם גזר לא נשאר בקרב הערבים לתל עצמו, אלא לקבר הנמצא בראשו ונקרא שייך מוחמד אל־גִּזְרִי.

ציור 3. כתובת, תחום גזר

ממזרח לגזר היישוב החדש מִשְׁמֶר־אֶלֶן, הנקרא כך, משום שהוא צופה על פני עמק אילון, שבו ניצח יהושע בן נון את הכנענים⁽²⁾. העמק נקרא על שם העיר אילון שהייתה בצד הכפר הערבי יֵאלו, הנמצא בעמק הזה, בקרבת לְטָרוֹן של ימינו. אולי נקרא אילון על שם האיילות, שהיו מצויות בסביבה זו.

לד החדשה שמרה את שמה המקראי⁽³⁾, שנשאר בפי הערבים לָד. ממזרח ללד נמצא היישוב החדש גִּמְזוֹ, השם

(1) יהושע י לג וכו'. (2) שם י יב, דהי"ב יא י. (3) עזרא ב לג וכו'.

המקראי) נשאר בפי הערבים ג'מזו. יש גוזרים שם זה מן גמזית, בערבית ג'מזו, פרי השקמה.

קרוב ללוד היישוב החדש תְּדִיד. שם זה, המובא

במקראי), נשמר בקרב הערבים חֲדִיתָה, כפר נטוש כיום.

ממזרח ללוד היישוב החדש נִבְלָט; גם שם זה נזכר

במקראי⁸). וכנראה שובש בקרב הערבים בִּית־נבאלא,

שם הכפר הנטוש הקרוב. אולי נקראה על שם מקום זה

משפחת הכהנים נבלטה שהייתה בירושלים⁹).

יישובים אחדים בשרון נקראים אף הם בשמות מקראיים.

יָךְ קוֹנָה, על שם הַיָּךְקוֹן הזורם בסביבה זו, נזכרה בתיאור

נחלת שבט דן שהתנחל מדרום לה¹⁰). בקרבת ירקונה שוכנת

קִמְתִּים, המזכירה את הרמתים־צופים, מולדת שמואל הנביא,

שבהרי ירושלים¹¹). מצפון לרמתים היישוב החדש גִּצְרָה,

כשם ערים מקראיות בעבר־הירדן, אחת באדום ואחת במואב¹²).

המתיישבים בחרו בשם זה, המסמל את התבצרות היישוב

החקלאי.

עִמְק־חֶפֶר נקרא כך בשינוי השם המקראי ארץ־חפר

החל על כל הסביבה, שנזכרה פעם אחת במקרא בחלוקת

הארץ לשנים־עשר נציבים בימי שלמה המלך¹³). השם מכיל

את שמו של חפר מבני מנשה הנזכר בתורה¹⁴). עמק־חפר הוא

(1) דהיי"ב כח יח. (2) עזרא ב לג. (3) נחמיה יא לד.

(4) מדרש תנאים, 175; ספרי, ראה קי. (5) יהושע יט מו.

(6) שמואל א' א א. (7) ירמיה מח כד, מט יג ועוד. (8) מלכים א'

ד י. (9) במדבר כו לב.

חלק של השרון. הנזכר במקרא, ואחד היישובים בו נקרא
מִשְׁמֶרֶת הַשָּׁרוֹן, והוא צופה על פני השרון אל מול הרי
שומרון מזרחה, נחלת מנשה בימי קדם.

דָּאָר שעל חוף הים צפונה, נזכרת במקרא בשמה דָּאָר
או דוֹר⁽¹⁾. היישוב הערבי, שבמקומו הוקם היישוב היהודי,
היה נקרא טַנְטוּרָה.

בחיפה שכונה בשם בֵּית גַּלְיָם על חוף ים־התיכון.
נדמה, שהיא נקראת על שם גלי הים המלחכים את חופה;
אולם גַּלְיָם הוא שם מקום בהרי ירושלים, והנביא ישעיהו
מזכירו בהתקרב האויב אל ירושלים: „צהלי קולך בת גלים“⁽²⁾.
כנראה נקראה גלים זו על שם גלי האבנים בסביבתה ההררית.
בסביבות חיפה היישוב אַפֶּק, והיא אחת מערי שבט
אשר, שבניו התנחלו בסביבה זו מזרחה⁽³⁾. כנראה הייתה אפק
המקראית על תֵּל פְּרָדָנִי שבסביבה. צפונה מזה בֵּית הַעֲמֻק
אף הוא מערי אשר⁽⁴⁾. בפי הערבים נשאר השם עֲמֻקָּה כשם
הכפר הסמוך, אף כי העיר המקראית הייתה על התל הקרוב
הנקרא בפי הערבים מִימָאס. העיר נקראה בית־העמק, על
שם העמק המשתרע ממנה מערבה לצד הים והנקרא בימינו
עמק צִפּוֹ.

אֵילֹן שבגליל העליון המערבי נקראת כשם עיר,
שהייתה בנחלת דן בדרום⁽⁵⁾. המתיישבים בחרו בשם זה, כי
בסביבתם חורשי אֵלוֹת רבות.

(1) יהושע יא ב, שם יז יא.

(2) ישעיה יל, שמואל א' כה מד.

(5) שם יט מג.

(4) שם יט כז.

(3) יהושע יט ל.

נֶהְלֵל קיבלה את שמה מן המקרא. מעיר בנחלת זבולון.
הידועה גם בשם נֶהְלֵל⁽¹⁾, וזה נשמר בצורה מְעָלוּל כשם
לכפר סמוך, ואף רבותינו בימי קדם מזהים את השמות:
„נהלל — מהלול”⁽²⁾. כנראה נגזר נֶהְלֵל משורש נהל, הוֹבֵל
את הצאן אל המים, כדברי המשורר: „על מי מנוחות ינהלני”⁽³⁾
וכדברי ישעיהו: „ועל מבועי המים ינהלם”⁽⁴⁾; בערבית
מִנְהַל — מקום השקאת הצאן.

בקרבת נהלל נמצאת שְׁקֵרֶון; אף היא הייתה עיר
בנחלתו של זבולון⁽⁵⁾, וזה גם שמו של אחד מבני יששכר⁽⁶⁾.
בפי הערבים נשאר השם סְמוּנִיָּה כשם המקום בתלמוד⁽⁷⁾.
בקרבת נהלל היישוב שְׁרִיד, אף הוא עיר בנחלת
זבולון⁽⁸⁾, ששמה — בשינוי צורה, שְׁדוּד — נקרא על תל קרוב.
מתרגום השבעים נראה, שאולי גם השם העברי היה שדיד בדל”ת.
מדרום לאזור נהלל — היישוב יֶקְנָעָם, כשם עיר בנחלתו
של זבולון⁽⁹⁾. אמנם העיר המקראית הייתה על תל קרוב,
קִימון בערבית, זכר לשם יקנעם.

בצד הכביש מיקנעם אל חיפה היישוב קִרְיַת-חֶרֶשֶׁת,
על גדות נחל קישון. השם ניתן על פי חֶרֶשֶׁת-הַגּוֹיִם
שבמקרא, שהייתה בסביבה זו ונודעה במלחמת דבורה
בכנענים ובסיסרא שר־צבאם, כמסופר בספר שופטים: „ויזעק
סיסרא את כל רכבו... מחרשת הגוים אל נחל קישון”⁽¹⁰⁾. ביסוד

(1) יהושע יט טו, שופטים א ל. (2) ירוש' מגילה א. (3) תהלים כג ב.

(4) ישעיה מט י. (5) יהושע יט טו. (6) במדבר כו כד. (7) נדה

כד ע”ב ועוד. (8) יהושע יט י. (9) שם יב כב. (10) שופטים ד יג.

השם חרושת, כנראה, חורש, יער. המתיישבים בחרו במלה זו, כי שאיפתם הייתה להקים ביישובם מפעלי חרושת ותעשייה. השם צפון ה נגזר לפי סברה אחת מן עפ"ל). מצפון מזרח לעפולה דָּבְרָת, כשם אחת מערי שבט יששכר, שבניו התנחלו בסביבה זו¹). העיר המקראית הייתה צפונה מזה במקום הכפר הערבי דְּבוּרְיָה שלרגלי הר תבור. דבוריה הוא שיבושו של דְּבְרָת, שבעיקרו היה מלשון המלה דָּבַר — מקום מרעה הצאן²). אמנם הערבים מספרים, שדבוריה נקראת על שמה של דְּבוּרָה הנביאה, שאספה את שבטי ישראל בהר תבור למלחמה בכנענים הפולשים.

ממזרח לדברת החדשה, בירכתי עמק יזרעאל, שוכן היישוב החדש עֵין-דוֹר, כשם עיר במקרא³). בפי הערבים נשאר השם אַנְדוֹר לכפר נטוש הנמצא בקרבתה.

עֵין-חֶרֶד נזכרה במקרא במלחמת גדעון במדיינים⁴). זהו, שמו של המעיין הנובע לרגלי הרי הגלבוע, ובצדו הייתה ראשיתה של עֵין-חרוד שלנו, שעברה מקץ שנים אחדות ממזרחה מזה. במקומה על-יד המעיין, יישוב חדש, גִּלְבּוֹעַ, כשם ההר הידוע מן התנ"ך⁵). שלרגליו הוא שוכן. גִּלְבּוֹעַ הסמוכה לעֵין-חרוד נקראת כשם עיר מפורסמת במקרא⁶). אבל מקומה של העיר המקראית בסביבות ירושלים, צפונית-מזרחית, בכפר הערבי הנקרא גִּלְבּוֹעַ עד היום הזה.

ממזרח לעֵין-חרוד היישוב בֵּית-הַשָּׁטָה. אף שם זה

(1) מלכים ב' ה כד. (2) יהושע יט יב. (3) ישעיה ה יז, מיכה ב יב.

(4) יהושע יז יא. (5) שופטים ז א. (6) שמואל א' כד וכו'. (7) יהושע כא יז ועוד.

נזכר בפרשת מלחמת גדעון¹). היישוב הוקם בצד הכפר הנטוש
שטה. המתיישבים סברו, שזהו שריד השם בית-השטה, כנראה
על שם עץ השיטה, שהיה מקודש בקרב התושבים בימי קדם.
בעמק הירדן יישוב חדש בשם נוה-אור, על שם אור-
פְּשָׁדִים, עיר גדולה בארם-נהרים, שממנה יצא אברהם אבינו²).
המתיישבים הם יוצאי ארם-נהרים (עיראק).

שַׁעַר-הַגּוֹלָן נקראה על שום שהיא שוכנת במבוא אל
ארץ גולן. אמנם במקרא גולן הוא שם עיר³, ורק בתקופה
מאוחרת יותר ניתן שם זה לכל האזור במזרח ים כנרת,
בסביבות העיר הנזכרת.

השם כְּנָרֶת מובא במקרא כשם עיר בנחלתו של נפתלי,
וגם בברבים: כְּנָרוֹת⁴). למעשה לא ידוע מוצאו ופירושו של
השם. האגדה אומרת למצוא בו את המלה כינר, מן ירק או
פרי מתוק, שאינו ידוע בדיוק. רבותינו אמרו: „כנרות... שהן
מגדלות כינרים“, וכן אמרו: „דמתיקי פירא כקלא דכינריי“⁵)
(שמתוקים הפירות כקול הכינורות). לפי הסברה המדעית היה
מקומה של העיר כנרת בתל הנקרא בערבית תֵּל עֶרְיָה,
צפונה מכאן, בין גִּינוֹסַר לְכַפֵּר-נְחוּם.

היישוב כְּפָר-תָּבוֹר בגליל התחתון נקרא על שהוא
בנוי אל מול הר תבור הנזכר במקרא⁶). ממזרח לו שוכנת
יְבֵנְאֵל, עיר בנחלתו של נפתלי. המושבה נבנתה בקרבת
חורבה שנקראה יְמָה, וכך היה שם המושבה בפי הערבים. ימה

(1) שופטים ז' כב. (2) בראשית יא לא. (3) דברים ד' מג.

(4) במדבר לד' יא, יהושע יא ב וכו'. (5) מגילה ו' ע"א, ירושלמי

מגילה א. (6) שופטים ד' ו וכו'.

או כפריימה מובאת בספרות התלמוד, ורבותינו מזהים את השמות: כפריימה – יבנאל⁽¹⁾.

מִצָּה שבקרבת טבריה נקראת כשם עיר מפורסמת בתקופת המקרא בסביבות ירושלים⁽²⁾. המתיישבים בחרו בשם זה, כי יישובם נבנה במרומי הר הצופה על נוף נהדר, מן היפים ביותר בארץ.

חֶקֶק (חוקק). השוכנת בירכתי הגליל התחתון צפונה אל מול הכנרת, קיבלה את שמה מן המקרא. כך נקראה עיר בנחלת שבט אשר⁽³⁾, ושמה נשאר בצורה יֶאֱקֹק לכפר הנטוש, הנמצא בקרבתה.

מַחְנֵה שוכנת בגליל העליון. אולם מחנים שבתורה מקומה בעבר-הירדן המזרחי⁽⁴⁾. המתיישבים בחרו בשם זה הנזכר בנדודי יעקב אבינו, כי הוא מסמל את המעבר ממחנה נדודים בגולה אל מחנה קבע בארץ. האגדה מספרת: „מהו מחנים? – שתי מחנות; שבשעה שהלך יעקב לארם-נהרים, היו מלאכי ארץ-ישראל משמרין אותו, כיון שהגיע לחוץ-לארץ, נסתלקו... כשהרגישו מלאכי ארץ-ישראל שיעקב בא, יצאו לקראתו”⁽⁵⁾.

בתחום עמק החולה מזרחה היישוב שְׁמִיר. השם נזכר במקרא, אולם לא כאן היה מקומו. שמיר אחת הייתה בהר יהודה בדרום, שמיר אחרת בהר אפרים⁽⁶⁾. המתיישבים בעמק

(1) ירושלמי, מגילה א. (2) שופטים כ א ועוד. (3) יהושע

יט לד, דהיי"א ו ס. (4) בראשית לב ג. (5) תנחומא וישלח ג.

(6) יהושע טו מח.

החולת בחרו בשם זה. המציין גם מין אבן קשה. המסמלת את רצונם החזק להתיישב על אדמת המולדת.

2. יישובים בשמות תלמודיים

במשנה, בתוספתא, בתלמוד הבבלי והירושלמי ובמדרשים השונים שקועים שמות מקומות שלא נזכרו בספרות המקרא. רבים מהם נשמרו בפי הערבים בצורתם הקדומה או ששובשו פחות או יותר. אחדים מן השמות התלמודיים נקראו על יישובים עבריים חדשים, שנוסדו בתחומם, בשמות התלמודיים יש לרוב קושי מיוחד בידיעת ניקודם הנכון.

בירושלים שכונה בשם תל-א-ח-ה. שם זה, בכתיבת-תל-ארזא, מובא במשנה, אולם אין זה מקום בירושלים, אלא בסביבה אחרת⁽¹⁾. מערבית לירושלים היישוב החדש בית-נקופה בכפר הנטוש בית-נקובה. השם בית-נקופי נזכר בתלמוד כשם של משפחת כוהנים בישראל, שאולי גרה במקום זה⁽²⁾. בקרבת רחובות יישוב חדש ון-נוקה בכפר נטוש בשם זה. לפי הסברה קשור שם זה בשם האמורא רבי חייא בר זרנוקי⁽³⁾. שאולי היה בן המקום הזה. המלה זרנוקא מורה בתלמוד על נאד לשאיבת מים⁽⁴⁾. השם זרנוקה פירושו בערבית תעלת-מים, וגם ערוץ קטן בהרים.

(1) משנה יבמות טו ז. (2) ירושלמי יבמות א, תוספתא יבמות

א ג — בית קיספאי, בבלי יבמות טו ע"ב — בית קופאי. (3) בבלי חולין

ק ע"א. (4) בבא מציעא קג ע"ב, בבא בתרא נח ע"א.

השם בְּרוּר-חַיִל, שמו של יישוב חדש בדרום, אף הוא נלקח מן התלמוד⁽¹⁾. בפי הערבים נשאר השם בנוסח בְּרִיךְ כשם כפר נטוש בקרבתו.

שמה של בֵּית-גְּבְרִין, הקשור בתלמוד בשמות חכמים בני המקום⁽²⁾, נשאר בפי הערבים בֵּית-גְּבְרִין. בכפר זה היו הערבים מראים את קברו של נבי גְּבְרִין — הנביא גוברין, מייסד הכפר. השם כְּפַר-סָבָא אף הוא נזכר בתלמוד⁽³⁾ ונשתמר בפי הערבים. סבא הוא כנראה שם פרטי. קִיסְרִיָּה, הנקראת בתלמוד קיסרי או קיסרין⁽⁴⁾, מכונה על שם אוגוסטוס קיסר רומי, איש חסדו של הורדוס מייסדה. צורת השם קיסריה עברה אלינו מפי הערביים.

לא ידוע מקורו ומובנו של השם חִיפָה, הנזכר אף הוא בתלמוד (גם חיפא)⁽⁵⁾. יש גוזרים אותו מן חוץ⁽⁶⁾. שמה של גְּנִינָר שבעמק יזרעאל, הנקראת על שם הכפר הערבי הקטן גְּנָנָא, שבו נוסדה הקבוצה בתחילה, נמצא רק בתלמוד הירושלמי, בנוסחאות שונות⁽⁷⁾. נתקבלה הקריאה גְּנִינָר, הדומה פחות או יותר, לשם הערבי. בקרבתה של גניגר נמצאת קבוצת גְּבֵת. שם זה נזכר בתלמוד, אולם

(1) ירושלמי כתובות א, בבלי סנהדרין לב ע"ב. (2) תוספתא

אהלות יח טז, ירושלמי מגילה א, (3) ירושלמי דמאי ב.

(4) בבלי מגילה ו ע"א, תוספתא סוכה ב א, ירושלמי דמאי ג.

קוהלת-רבה ח א, (5) ירושלמי 'כלאים ד, שם עירובין ב.

(6) אשתורי הפרחי, כפתור ופרח. (7) ירושלמי כלאים ד — נגנינר.

שם שם ו — נגניגר, שם עירובין א — נגננד, שם סוכה א — נגניר.

גבת התלמודית היא בדרום הארץ¹). השם גבת ניתן על פי שם המקום בערבית (ג'באתה) וראשונה נזכר השם באונומסטיקון (להלן עמ' 31).

שמה של בית-שְׁעָרִים, הנמצאת בעמק יזרעאל, נזכר ראשונה בתלמוד, גם בנוסח כפר שערים²). לפי סברה אחרת הקריאה היא בֵּית-שְׁעָרִים, וזו משפחת כוהנים בישראל הנזכרת במקרא, שנדדה מכאן אחרי החורבן³).

שם השכונה העירונית טְבַּעוֹן בסביבת חיפה, הנזכר בספרות התלמודית⁴) (גם בצורה טבעין), נשאר בפי הערבים בצורה טְבַּעוֹן כשם חורבה סמוכה. אוֹשָׁא שבגבול הגליל התחתון, נקראת כשם עיר מפורסמת בימי חז"ל, שהייתה בקרבתה מזרחה במקום הכפר הנטוש הוֹשָׁה. אושא נזכרת בספרות חז"ל פעמים רבות⁵). אולי יש לגזור שם זה מן הארמית המקראית אוֹשָׁא, היינו יסודות חומה בצורה: „אתו לירושלם... ושוריא שכללו ואֲשִׁיא יחיטו“⁶), ובעברית—אֲשִׁיָּה: „נהרסו חומותיה נפלו אֲשִׁיּוֹתֶיהָ“⁷).

השם התלמודי חניתא או חניתה⁸) נשאר בפי הערבים חֲאֻנְתָּא לחורבה, שבמקומה נבנתה חֲנִיתָה החדשה. מִצִּיכָה הסמוכה לחניתה נקראת על פי שם המובא בתלמוד בגרסות

(1) בבלי קידושין נו ע"ב ועוד. (2) תוספתא תרומות ז יד.

ירושלמי עירובין א בארמית — בית-שריי, בבלי נדה כז ע"א — כפר-שערים.

(3) דה"א כד ת. (4) משנה מבשירין א ג. תוספתא מגילה ב ה.

(5) ראש-השנה לא ע"א וכו'. (6) עזרא ד יב. (7) ירמיה נ טו.

(8) תוספתא שביעית ד ט, ירושלמי דמאי ב.

שונות⁽¹⁾). לפי ההשערה נשמר שמה הקדום בשם הערבי מְצוּב לחורבה סמוכה. בְּצַת הסמוכה נזכרת בתלמוד⁽²⁾ ונקראת בפי הערבים בְּצָה, הכפר הנטוש, שבתחומו נוסדה בצת החדשה. למועצה האזורית בסביבה זו ניתן השם סְלָם-צוֹר, הנזכר בספרות חז"ל: סולמה של צור, סולמא דצור, סולמות של צור⁽³⁾. כך נקראת רצועת הגבעות המשתרעת על חוף הים מראש-הנקרה צפונה אל העיר צור והנמצאת בימינו בתחומי הלבנון. השם נֶצְרַת מובא ראשונה בברית-החדשה, ובספרות העברית — בקינתו של ר' אלעזר הקליר, משנת 700 בקירוב לסה"נ, אך על יסוד מסורת קדומה⁽⁴⁾. מוצא השם הזה ופירושו אינם ידועים. הערבים קוראים למקום אֶנְאֶצְרָה. צְפוּרִי שבקרבת נצרת נקראת בפי הערבים צְפוּרִיָּה. בתלמוד נזכר השם בצורות שונות: צפורי, ציפורי, ציפורים, ציפורין⁽⁵⁾. רבותינו דרשו את שמה: "למה נקראה שמה צפורי — כי יושבת על ראש הר כצפור"⁽⁶⁾. אולי נגזר השם צפורי משורש צפר המובא במקרא בקשר למקום גבוה, בדברי גדעון השופט: "מי ירא וחרד ישב ויִצְפֹּר מהר הגלעד"⁽⁷⁾. צפורי שוכנת במרומי הר המשקיף יפה על סביבתו.

(1) תוספתא. שם — פומא ציבא; ירושלמי שם — פי מצובה.

(2) שם שם. (3) ירושלמי עבודה-זרה א, בבלי עירובין סד ע"ב.

ירושלמי בבא-קמא ד, בבלי שבת כו ע"א, ויקרא רבה כב. (4) ברייתא

של כ"ד משמרות. (5) ירושלמי תענית ד, שם כלאים ט ועוד. (6) בבלי

מגילה ו ע"א. (7) שופטים ז ג.

בגליל התחתון נמצא היישוב החדש ¹ בִּיא. שם זה, הנזכר בתלמוד ¹, נתקיים כנראה בשם הכפר הערבי הנטוש לִוְנִיָּה, השוכן בסביבה זו. בסביבות טבריה פָּר-חֲטִים, ובקרבתו היישוב החדש חֲטִין, הנקרא כשם הכפר הנטוש שבו נוסד. השם הזה נזכר ראשונה בצורה ארמית כפר-חִיטִיא בתלמוד הירושלמי ². בקרבת חִיטִין היישוב החדש אַרְבֵּל. שם זה מובא בתלמוד ³ ונשמר בפי הערבים אַרְבֵּל, כשם לחורבה סמוכה ובה גם שרידי בית-כנסת קדום. היישוב סָךְ גוֹנִיָּה, שבסביבה זו, שמו מובא ראשונה בתלמוד בצורה סרונגיאית ⁴ ונתקיים בקרב הערבים בצורה סָךְ גוֹנִיָּה כשם לחורבה סמוכה.

סָךְ גוֹנִיָּה נזכרה בתלמוד בצורות שונות: טבריה, טיבריה, טביריא, טיבריא ⁵, העיר נקראה על שם טיבִּירִיוס קיסר רומי. היהודים לא השלימו עם קריאת עירם בשם קיסר רומי ואמרו למצוא בשם זה את המלה טִבּוּר, ורבותינו דרשו: „ולמה נקרא שמה טבריא? — שיושבת בטבורה של ארץ-ישראל“. אחרים אמרו, שבשם טבריה נתמזגו המלים „טוב ראיה“, היינו טוב מראה: „ולמה נקרא שמה טבריא? — שטובה ראייתה“ ⁶.

צֶמַח השוכנת בקצה הדרומי של הכנרת, שמה בתלמוד כפר-צֶמַח ⁷, ובפי הערבים סִמַּח, גִּית-ח הנמצאת בקרבתה

(1) ירושלמי שקלים ז. (2) ירושלמי סנהדרין ב. (3) ירושלמי ברכות א, ירושלמי שביעית ו. (4) ירושלמי כלאים ט. (5) ירושלמי מגילה א, בראשית-רבה לד ועוד. (6) בבלי מגילה ו ע"א. (7) תוספתא שביעית ד י, ירושלמי דמאי ב א.

בצד הדרך אל טבריה. שאף היא נזכרת בתלמוד¹, נקראה בזמן קדום על שם פולחן הירח בין תושביה. צפונית מכאן מגדל, ששמה, הנזכר בספרות חז"ל גם בצורה ארמית מגדלא². נתקיים כשם הכפר הערבי הנטוש מגדל³. כנראה נקרא המקום על שם מגדל, שהיה כאן לשם הגנה על הדרך שעברה בצדה. בימינו — הכביש מטבריה לראש-פינה. שמה של ג'וֹסֶר שבקרבת מגדל (המובא בתלמוד גם בצורות גיניסר, גניסר⁴) נדרש באגדה: „ולמה הוא קורא אותה גינוסר? — רבנן אמרי: גני שרים“⁵.

חולֶתָא — זהו הנוסח התלמודי⁶ של השם חולה. שהיה רווח בפי הערבים. יש רואים בשם חולחא את המלה חולֶתָא, הם קני סוף, המצויים לרוב בביצותיה, ומהם נעשו מחצלות כמו מצמחי הגומא. רבותינו מכפרים על „מחצלת של קנים ושל חולת“⁷.

השם צפת נזכר ראשונה פעם אחת בתלמוד הירושלמי, במאה השנייה או השלישית לסה"נ⁸. השם נגזר משורש צפה, בדומה לשם מַצְפָּה. העיר בנויה במרומי הר הצופה יפה על סביבתו הנהדרת. האגדה העממית רואה בשם צפת ראשי תיבות:

(1) ירושלמי מגילה א. (2) תוספתא עירובין ו' יג. (3) תוספתא

כלים ב"ב ה' ה' שם עירובין סוף פרק י', בבלי ברכות מד ע"א.

(4) בראשית-רבה צח. (5) ירושלמי דמאי ב'; יוסף בן-מתתיהו.

קדמוניות טו' יג. (6) סוטה מט ע"ב. (7) ירושלמי ראש-השנה

ב'; יוסף בן-מתתיהו, מלחמות ב' כ' ו.

צ'בי, פ'אר, ת'פארת. במכתבים מצפת או אליה נהגו לכנותה
„צפת — צבי לכל הארצות“.

פִּירָה שבקרבת צפת — שמה, בכתיב ביריא, נזכר
בתלמוד (1) ונתקיים כשם לכפר ערבי סמוך לצפת. מֵרוֹן, השוכנת
בסביבה זו מערבה, והנזכרת לראשונה בתלמוד בשם בית-
מרון (2). נקראת בפי הערבים מֵירוֹן. סברה מדעית אומרת, שזו
צורה תלמודית של השם מְרוֹם הנזכר במקרא (3). השם סְפִסְפָּה,
שאף הוא מקורו בתלמוד (4), נשמר בפי הערבים: צִפְצָאף. שרידי
בית-הכנסת, שנמצאו כאן, מעידים על יישובו הקדום.

היישוב החדש פָּרוֹד בגליל העליון נזכר בתלמוד בכינויו
של חכם הנקרא על שם מקום זה (5), ונשמר בפי הערבים בשם
הכפר הנטוש פְּנֵאדִית. פְּקִיעִין, ששמה מובא בתלמוד (6),
מקומו ביהודה, בין לְד ליבנה. כשם ליישוב בגליל נזכר
פקיעין ראשונה בראשית המאה השבע-עשרה, ומקורו כנראה
בשם הערבי בְּקִיעָה, שפירושו בקעה קטנה. הכפר שוכן בשולי
בקעה פוריה בלב הרי הגליל העליון, במקומה של בְּקַע, הנזכרת
ב„מלחמות היהודים“ של יוסף בן-מתתיהו (7)! אולי זוהי בְּקַע
הנזכרת גם במדרש בסיפור על בריחתו של רבי שמעון בר
יוחאי אל „מערתא דבקע“ או „דפקע“ (8), שהמסורת העברית
מראה אותה בכפר פקיעין.

(1) עירובין נה ע"ב. (2) ירושלמי תענית ד, בבלי עירובין כב ע"ב.

שמות-רבה ה. (3) יהושע יא ה. (4) ירושלמי תרומות ח. (5) בבלי

עבודה-זרה לא ע"א. (6) תוספתא סוטה ז ט. (7) מלחמות

היהודים ג ג א. (8) מסיקתא דרב כהנא בשלח, קהלת רבה י.

3. שמות יישובים מן הספרות העברית

בימי הביניים

שמות מועטים, שלא נזכרו במקורות הקדומים, הגיעו אלינו מספרות ישראל בימי הביניים. בתעודות מגניזת מצרים, בייחוד מן המאה הי"א, מובאים שמות מקומות, שהיו בהם קהילות יהודיות, וקצת שמות הובאו גם בכתבי עולי-הרגל הראשונים. במקומו של היישוב החדש עָלְמָה שבגליל העליון, בצד כפר נטוש בשם זה (עָלְמָא), מצפון לצפת, היה יישוב בתקופת התלמוד, כפי שמוכח משרידים קדומים בכפר זה, אבל השם עלמה נזכר ראשונה רק בתעודה מהמאה האחת-עשרה, שנמצאה בגניזת מצרים, ובה רשימת שמות קהילות יהודיות בסביבות צפת⁽¹⁾.

הכפר דִלְתוֹן, דרומית לעלמה, נרמז אף הוא באותן תעודות⁽²⁾ ונקרא בפי הערבים דִלְאָתָה. היישוב החדש סָאסָא, צפונית לדלתון, נקרא על שם הכפר הערבי סַסְסַע, שבו הוקם לראשונה. השם סאסא מובא ראשונה בכתבי עולי-רגל. הכפר הערבי עֶסְפִּיא שבהר הכרמל נזכר בתעודה מגניזת מצרים בשם חוּסְיָקָה⁽³⁾.

תעודות רבות מזכירות את כְּמִלָּה שביהודה, שבאחת התעודות נקראת חוּלָה, בתרגום השם הערבי (כְּמִל=חול').

J. Mann, The Jews in Egypt and in Palestine II, 204. (1)

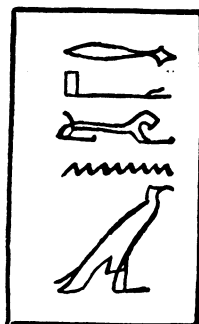
S. Schechter, Saadyana, 89- (2) ש' אסף, ספר מאגנס, 9;

ספר הישוב ב, 9.

4. שמות יישוביים ממקורות מצריים, אשוריים, יווניים ושומרונים

יש שמות של יישובים עבריים, שבאו ממקורות לא-יהודיים: מצריים, אשוריים, יווניים ושומרונים. ייתכן, שאלו הם שמות עבריים קדומים, שבמקרה לא נשאר להם זכר במקורות העבריים.

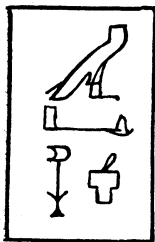
כמה מן הכתובות החקוקות על כותלי מקדשים וארמונות של מלכי מצרים הקדומים, בכתב החרטומים, מספרות על מלחמות המצרים בארץ-ישראל ומזכירות שמות ערים, שנלחמו בהן וכבשון. אחדים מן היישובים החדשים נקראות בשמות אלו. בקעת עירון, העוברת מהרי שומרון ממזרח לשרון בכיוון עמק-יזרעאל והידועה בשם הערבי נאדי-צארה, והיישוב עין-עירון, שממול מבוא הבקעה, בירכתי השרון, נקראים על שם מקום שנזכר בכתובת מצרית.

ציור 4

המתארת מסע מלחמה של תחותימס השלישי מלך מצרים, בשנת 1478 לפני סה"נ, לפני כיבוש הארץ ע"י שבטי ישראל (ציור 4). אולי יש זכר לשם עירון או צרן בשם משפחה משבט אפרים, שהתנחלה בסביבה זו: "לצרן משפחת הקצרני" (1). ייתכן שהשם משחה, הנזכר באותה רשימה, הוא מקסה, שמו הערבי של

(1) במדבר כו לו.

ציור 5.

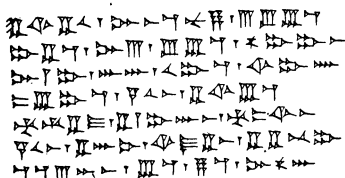

ציור 6.

המקום, שבו נמצא כפר-תבור בגליל התחתון, ואפשר, שזו המלה הארמית מִשְׁחָא, שמן זית משובח, שבו הצטיין הגליל בימי קדם (ציור 5).

בין ערי צפון הארץ נזכר ברשימה זו שם העיר שרן (ציור 6). בפי הערבים נשמר בצורת סַארונה, ומכאן השם שְׂרונה ליישוב עברי חדש בגליל התחתון. ייתכן שזהו שרנה שבכתובת כנענית מראס-שִׁמְרָה, היא אוגרית, מן המאה הי"ד לפני

סה"נ (ציור 7). אולי מקורו של השם, הוא בלשון החורית.

ציור 7.

ופירושו יער עבות, על שם יער שהיה בסביבה. אולי זה גם מקור שמו של הַשְׂרֹן שבאיזור החוף של ארץ-ישראל. השם סארונה כשם מקום בגליל התחתון ידוע בספרות הערבית בימי הביניים.

כתובת מצרית אחרת, בכתב החרטומים מכילה רשימה ארוכה של שמות הערים שכבש שישק מלך מצרים, בשנת 925 לפני סה"נ, בימי רחבעם מלך יהודה, כמסופר בספר

מלכים¹). רשימה זו חקוקה בקיר ארמונו של שישק בכרנך שבמצרים העליונה, ובה נזכרת חג'ר פת'ש — מצודת פת'ש (ציור 8). שלפי סברה אחת מקומה בנגב, בחורבה הנקראת בשם

ציור 8.

הערבי פְּטִיִּס. ליישוב עברי שהוקם בקרבתה ניתן השם פְּטִיִּש. שם זה מובא גם

במקור יווני (עיין להלן עמ' 31).

יישוב חדש בגב' הדרומי נקרא יְרֵחַם, כשם מקום

ציור 9.

שנזכר פעמיים ברשימת כיבושי שישק המצרי (ציור 9). במקרא משמש השם ירחם כשם פרטי של אדם².

יש מקשרים שם זה שברשימת שישק עם יְרֵחָמָאֵל שעל שמו נִגְב הַיְרֵחָמָאֵלִי וערי הַיְרֵחָמָאֵלִי³). (לדמיון השמות יְרֵחַם — יְרֵחָמָאֵל השווה יִבְנָה — יִבְנָאֵל שביהודה).

כמה שמות נראים כשמות חדשים. אבל באמת כבר בא זכרם ברשימות מלכי מצרים כשמות מקומות, שלא עלה בידי החוקרים לזהותם וגם קוראי השם החדש לא נתכוונו לשם העתיק. כך, למשל, נקרא יישוב חדש בסביבות יפו גִּזְזוֹת על שם גנות הירק; אך שם זה נמצא ברשימת תחותימס על יד השם יפו. גם השם הַרְאֵל. הנקרא על יישוב חדש בקרבת ירושלים מובא ברשימה זו כשם מקום, כנראה בדרום הארץ.

(3) דהי"א

(2) שמואל א' א' א.

(1) מלכים א' יד כה.

ב מב, שמואל א' כו י, ל כט.

השם צורים¹), שברשימת שישק, מזכיר את השם
החדש צין-צורים, יישוב שהיה בהרי חברון ועבר אל השפלה.
שמה של אזור שבקרבת תל-אביב, ליד כביש
ירושלים, בכפר נטוש בשם הערבי יאזור, נזכר ראשונה
בכתובת אשורית קדומה על מסע סנחריב נגד חזקיהו מלך
יהודה בשנת 701 לפני סה"נ. כתובת זו חקוקה על מנסרה
עשויה חומר ומוצגת בבית-הנכות הבריטי בלונדון. השם אזור
מובא גם בתרגום השבעים (עי' להלן).

רשפון בשרון, בצד הכביש מתל-אביב לנתניה, נקראת
על שם החורבות הסמוכות אליה ממערב על חוף ים התיכון
והנקראות בערבית אַרְסוּף. השם רשפון נזכר בתעודה אשורית
שבה מספר תגלת-פלאסר השלישי בשנת 733 לפני סה"נ:
"רשפון אשר על שפת הים... סיפחתי לגבול ארץ אשור". השם
נגזר מן רֶשֶׁף, האל הכנעני של האש והברק, ומכאן גם השם
ההלניסטי של מקום זה, אֶפּוֹלוֹנִיָה, על שם אפולו האל היווני
המקביל לרשף זה. יישוב קרוב לחורבות רשפון נקרא רֶשֶׁף,
וכן נקרא גם אחד מבני שבט אפרים, שהתנהל ממזרח לסביבה זו.
בתרגום השבעים נזכרו שמות מקומות שאינם במקור
העברי, ואף מהם נקראו אחדים של יישובים עבריים חדשים.
שָׁרָשׁ הוא שם יישוב בהרי ירושלים, בצד הכביש
היורד אל השפלה, בקרבת הכפר הערבי הנטוש סַאֲרִיס. השם
(ביוונית Σωρης) נזכר בתרגום השבעים לספר יהושע בין
הערים בנחלת שבט יהודה.

H. Gauthier, Dictionnaire de noms géographi- (1
ques... IV, 6; III, 81.

עֵין-פָּרָם ממערב לירושלים היא בעיקרה פָּרָם Καρῆμ ונזכרה בתרגום השבעים. וכן מובא בתרגום זה השם בִּיתֶר (Βαλθηρ) שנתפרסם במרד בר־כוכבא. ביתר עצמה אינה בתחום מדינתנו, אלא סמוך לגבולה. יישוב חדש בסביבתה, מערבית־דרומית, נקרא על שמה מְבוֹא-בִּיתֶר.

בתרגום השבעים נזכר גם השם אָזוֹר (Ἀζώρ) ואין לו כל זכר במקור העברי. שם היישוב קָדְרוֹן בדרום, הנקרא כשם נחל בירושלים, מקורו בספר המכבים ביוונית (Κεδρών)¹, והוא, כנראה, נשתבש בערבית לשם קַטְרָה (עיין עמ' 7), מקור יווני חשוב לשמות מקומות הוא ספר האוֹנוֹ-מֶסְטִיקוֹן, שנכתב בידי הבישוף הנוצרי היווני אֶפֶסְקִיוֹס בקיסריה בשנת 320 בקירוב וניתרגם לרומית בידי הֶירוֹנִימוֹס ובזמן האחרון יצא גם בתרגום עברי (של ע"צ מלמד). הספר מביא שמות מקומות, שלא נזכרו במקורות אחרים. אף אחדים מהם נקראו על יישובים עבריים חדשים.

שמו של יישוב חדש, שהוקם בכפר הנטוש דִּיר־טָרִיף ממזרח ללד, נקרא בִּית-פָּרִיף, כשם שנזכר ראשונה בספר האונומסטיקון (Bethariph, Βηθαριφ), שכנראה הוא שם קדום, שבמקרה לא נשאר לו זכר בספרות העברית.

היישוב החדש גָּבֶע-פָּרָמָה מדרום לחיפה, נקרא על שם הכפר הנטוש ג'בֶע שבקרבתו, בתוספת „כרמל", כדי להבדילו מְגָבֶע שבעמק־זרעאל. זה שם עברי, שלא נזכר אלא בספר האונומסטיקון: „ויש עיירה נקראת גבע (Gabe).

(1) ספר המכבים א' טו מא.

(Γαβε) כט"ז מילים מקיסריה". שם זה מובא גם במקור רומי יותר קדום, בתולדות הטבע" של פליניוס הרומי, במאה הראשונה לסה"נ).

באונומסטיקון נזכר לראשונה השם העברי-ארמי גַבְעָתָא או גבתא (Gabatha, Γαβαθᾶ) שהייתה בעמק יורעאל. בפי הערבים נשמר השם גַבְעָתָה ומוזה השם גַבְת לִקְבוּץ הנמצא במקום זה (עיין לעיל, עמ' 20).

באונומסטיקון נזכר גם מגדיאל (Magdiel, Μαγδιήλ) כשם מקום בשרון והשם בֵּית-עֲנָכָה (Bethannaba, Βητοανναβ) המובא גם במפת מידבא, עי' לחלן).

במפת מִיֶּדְבָא, שהותקנה במאה השישית ונמצאת ברצפת כנסייה נוצרית במידבא בעבר הירדן, רשומים שמות המקומות ההעבריים באותיות יווניות. אחדים מהם אינם נזכרים במקורות עבריים, ונשמרו משובשים בפי הערבים. ליישובים חדשים, שנוסדו במקומות אלו, ניתנו גם שמות מתוך מפת מידבא זו.

פְּטִישׁ שבנגב (ציור 10), מקורו הרבה יותר קדום (עי' לעיל עמ' 28).

בֵּית הַגָּדִי (ציור 11) בצד כביש באר-שבע (בפי הערבים: גִּ'נְדִי), על שם גָד, האל הכנעני של המזל, שעל שמו נקראו מקומות אחדים בארץ: מְגִדֶּל-גָד, בַּעַל-גָד, תַּצֶּר-גָדָה וכו' ¹).

(1) Plinius, Historia naturalis V, 19. (2) בתלמוד נזכרת

משפחה בשם בית אגודה (סופרים ד א) או בית הגידה (ירושלמי מגילה א). לפי דעת החוקר ש' קליין נקראה על שם מקומה, והיא בית-הגדיאה הנזכר במפת מידבא.

ציור 11.

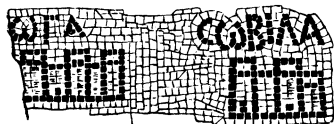
BEΘAΓIAEA

ציור 10.

ΦΩΤIC

השם שֹׁכֵל (ציור 12) נתגלגל בפי הערבים לשם זְבַאֲלָה, היישוב הַבְּדוּי השכן. במקרא נזכר השם שֹׁכֵל כשם איש משבט יהודה¹). הכפר הנטוש הוג' שממערב לשובל רשום במפת מידבא: הוֹקָה (ציור 12).

ציור 12.

ΩΓΑ CΩBIAA

דרומית-מערבית להַר־טוב היישוב החדש זְכַרְיָה, כשם הכפר הערבי הנטוש זְכַרְיָא, הנקרא על שם הנביא זכריה וקברו שבמקום הזה.

הכפר (בית-זכריה) והקבר רשומים במפת מידבא (BEΘZAXAP). הכפר הנטוש צנפה ממזרח לרמלה בקרבת כביש ירושלים היא בֵּית-עֶנְכָה שבמפת מידבא (BATA ANΩB HNYN). אמנם שם עברי זה אינו נזכר במקורות העבריים כשם מקום, אלא כשם משפחת כוהנים, בית ענוביי²). גָּלִיל-זֵים, יישוב עברי בשרון הדרומי על יד הרצליה, ששמו נשמר בפי הערבים בצורה גִ'לִיל, מקורו בספר דברי-הימים לשומרונים.

ירושלמי יבמות א.

(1) דהי"א ב נ.